

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Prof. Univ. Dr. Gheorghe Zbucnea

**ROMÂNII
DIN DREAPTA
DUNĂRII**

Românii din dreapta Dunării

La începutul vremurilor moderne, românii balcanici erau împărțiți în grupuri distincte. În părțile central-sudice, în special în Tessalia, Munții Pind, Macedonia, Epir și Albania, trăiau aromânii (macedoromânii). Unele ramificații ale acestora se întindeau înspre nord în ținuturile vechii Serbii, Bosniei, Muntenegrului și chiar ale Dalmației. Într-o zonă învecinată spre răsărit, în Tracia, se afla grupul meglenoromânilor. În părțile nord-vestice ale Peninsulei trăiau istroromânii. Un al grup, cel al așa-numiților români timoceni, locuiau în apropiere de Belgrad, de la râul Morava până la răsărit de Vidin și chiar mai departe, spre Silistra și ținuturile pontice. Dacă celelalte grupe aveau dialecte proprii, românii bănățeni și cei timoceni vorbeau daco-româna. Acești descendenți ai romanității orientale alcătuiau o realitate distinctă. Românii balcanici se aflau într-un dublu proces: cel al trecerii de la realitățile medievale la cele moderne, de la tradiție la noi forme de viață, dar și cel al asaltării continue a ființei lor etnice, cu alte cuvinte al existenței între afirmare și alienare națională. Cei mai mulți dintre ei își continuau tot felul de ocupații și moduri de viață tradiționale, ținând de păstoritul transhumant, practicarea agriculturii, dar și a diferitelor meșteșuguri, antrenarea în tot felul de activități specifice începutului de modernizare al Peninsulei Balcanice. Totodată, în forme din cele mai diferite, la jumătatea secolului al XIX-lea, ca și în deceniile anterioare, românii erau cei mai de seamă exponenți ai unei burghezii regionale ce se forma și începea chiar să se afirme.¹ În cursul secolului al XIX-lea o serie de călători apuseni au străbătut diferitele ținuturi ale Peninsulei Balcanice, având ocazia să-i cunoască direct pe românii sud-dunăreni și să informeze cercurile europene despre modul lor de viață, ca și despre trecutul lor mai îndepărtat sau mai apropiat. Pentru majoritatea acestor călători, vlahii balcanici erau descendenți direcți ai romanității orientale. Majoritatea călătorilor au subliniat, totodată, identitatea sau asemănarea foarte mare dintre cele două ramuri principale ale românsismului, despărțite de spațiul dintre Balcani și Dunăre.²

Deși reprezentau minorități, acești descendenți balcanici ai romanității orientale se afirmă cu energie în mijlocul populațiilor în care trăiau. Românii timoceni au beneficiat, sub stăpânirea otomană, de autonomie locală, de o administrație proprie, de libertate religioasă, alcătuind un bloc compact de o parte și de alta a Timocului. Din 1833 cei din stânga Timocului au fost cuprinși în statul autonom sârbesc, găsindu-se împărțiați în patru județe: Craina, Timoc, Pozarevac și Morava; în 1846 ei însumau 97215 persoane.³

Dacă istroromânii - singurii dintre grupuri care erau catolici - și meglenoromânii reprezentau grupuri mai restrânse, în schimb aromânii însumau o populație numeric mai însemnată. Ei practicau activități rurale și mai ales pastorale. Românii sau vlahii, grupați câte 10-15, se deplasau cu turmele la mari distanțe. Își prelucrau și-și desfăceau bunurile obținute din păstorit: brânzeturi, lână, țesături, piei. Tot ei transportau și încărcături de sare sau produse din metal. Erau și întemeietori de hanuri pe lunga rută dintre Viena și Constantinopol și, din secolul al XVIII-lea, creaseră case de comerț și bănci.

Distrușgerea importantului centru de la Moscopole în 1788 avusese drept consecință răspândirea aromânilor pe o largă arie, la Leipzig, Bratislava, Pesta și Viena, dar și în Serbia și Grecia și, evident, și în Principatele Române.⁴ Mulți luptaseră alături de sârbi și greci în războaiele lor de eliberare. În statul sârbesc reconstituit, aromânii au jucat, de asemenea, un rol important.

„Aromânii au fost la noi întotdeauna în număr mic și răspândiți, evidenția istoricul sârb Dusan Popovic. Pe de altă parte, din punct de vedere intelectual și artistic, incomparabili superiori germanilor și sârbilor din unele regiuni ale noastre.”⁵

Famiiliile Sina și Mocioni (Mocsony) s-au stabilit la Pesta și Viena, făcând mari averi și fiind înnoilate; un rol important l-au mai avut, în Austria și Ungaria, și famiiliile Dumba și Darvari. Căpitanii Iordache Olimpiotul și Ioan Farmache, fruntași eteriști, în 1821, ca și serdarul Diamandi Giuvara, au aparținut și ei aromânilor. Famiiliile Bellu, Meitani și Hagi-Mosco s-au împământeni în Țara Românească, primind ranguri boierești și încuscându-se cu mari boieri.

Ele au realizat averi însemnate: Ștefan Hagi-Mosco a redeschis, în 1836, minele de fier și cupru de la Baia de Aramă, dar, și el- ca și înainte Ștefan Meitani - și-a falimentat banca. Episcopul și apoi mitropolitul transilvan Andrei Șaguna a provenit și el dintr-o familie aromânească, ca și magnatul Emanoil Gojdu. Dintre aromâni s-au afirmat și câțiva erudiți, cum au fost la Pesta doctorul Gh. C. Roja, iar la Viena Mihail Boiagi, autor al primei gramatici aromânești.⁶

Majoritatea călătorilor au subliniat, în epocă, identitatea sau asemănarea foarte mare dintre cele două ramuri ale românismului despărțite de Dunăre și chiar de Balcani. Strânsa înrudire cu aromânii nord-dunăreni a aromânilor era constatată, între alții, de învățamul german Ioacob Fallmerayer, care evidenția în 1845: „vlahii din Tessalia se numesc români, ca și frații lor de limbă și origine din Principate.”⁷

Printre consecințele Revoluției din 1848 s-a numărat și posibilitatea oferită revoluționarilor nevoiți să plece în exil de a cunoaște direct, nemijlocit, realitățile de la sudul Dunării. Începând chiar din toamna anului 1848, timp de aproximativ un deceniu, o serie de fruntași de seamă ai românilor, foști participanți la revoluția română, au străbătut spațiul balcanic, unii dintre ei chiar stabilindu-se vremelnic acolo. Ei au avut astfel posibilitatea de a „descoperi” pe frații lor de departe. Caracteristică tuturor acestor militanți naționali a fost conștiința lor clară că în sudul Dunării trăia o ramură a românismului și că soarta acesteia nu-i putea lăsa indiferenți. Între cei care i-au cunoscut pe acești români balcanici și, într-un fel sau altul, s-au preocupat de situația și viitorul lor pot fi menționați N. Bălcescu, I. Ionescu de la Brad, I.C. Brătianu, I. Heliade Rădulescu, Christian Thell, D. Bolintineanu, C. Negri. Atunci au fost alcătuite primele memorii către autoritățile otomane și europene, precum și primele planuri politice în legătură cu situația, drepturile de dobândit și afirmarea culturală și chiar politică a aromânilor. În acest context s-au creat condiții pentru cea de-a doua renaștere a românilor balcanici, ale cărei începuturi au fost legate direct de epoca Unirii, de însemnatele realizări obținute în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza.⁸

Laolaltă, în acei ani, au acționat atât români de la nord de Dunăre, cât și cei originari din sudul Dunării, fie în locurile lor de baștină, fie în statul român, pe care-l denuceau atunci și mai târziu „țară.” Încă de la început au fost urmărite mai multe obiective în plan școlar, bisericesc, politic, atât în zonă, cât și în țară și chiar la nivel european. În jurul anului 1860 au apărut articole și cărți privitoare la situația celor din sudul Dunării. Astfel, începând cu anul 1858 în ziarul „Dâmbovița,” al cărui director era D. Bolintineanu, au fost publicate numeroase materiale privind-i pe românii din Balcani, cele mai multe fiind redactate de D. Cozacovici și G.H. Grandea. Ultimul a și editat, de altfel, la scurt timp după aceea, prima publicație specială a aromânilor, intitulată „Albina Pindului.” Cu cheltuiala lui C. Negri, D. Bolintineanu a editat

gramatica lui Mihail Boiagi despre care afirma în prefață: „El este cel dintâiu ce avu curagiul să zică lumii în fața atâtor popoare al căror interes era a ascunde naționalitatea română din Macedonia, că între slavi, albanezi și greci este un popor român plin de viață, de virtuți străbune, de naționalitate.”⁹ De altfel, în 1862, tot la București, în Răpede idea de gramatică macedo-românească, I.C. Massim prelucrase aceeași lucrare a lui Boiagi. În anul 1863 vedea lumina tiparului și lucrarea lui D. Bolintineanu, *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*, despre care autorul afirma că a terminat-o în 1858, pe baza impresiilor din călătoria din Macedonia din anul 1854. Încă de la început, el făcea un adevărat elogiu al naționalității. În acest context reliefa existența unui „popor de un milion de români risipiți în Macedonia, Tessalia, Epir și alte locuri.” Cu aceeași ocazie, tot Bolintineanu formula pe scurt câteva idei fundamentale legate de soarta aromânilor: „Românii din Macedonia nu sunt greci, sunt români; trebuie să fie români; nu este ideea noastră de a-i uni cu noi, căci suntem depărtați de dânșii; nu este ideea noastră de a-i ajuta să opereze răsculări. Cugetul nostru este ca acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, cată să aibă conștiința naționalității sale.”¹⁰ Mai adăuga Bolintineanu: „Ceea credem noi că toți acești români ar trebui să facă este de a-și păstra cu sfințenie limbași datinile române, oricare ar fi soarta ce viitorul le păstrează.”¹¹ Era un program care, ulterior, a fost urmărit de toți factorii implicați, într-un fel sau altul, de soarta ‘românismului balcanic.

În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, la București, s-au pus bazele unor forme organizate de acțiune legată de aromâni. S-au implicat laolaltă aromâni din locurile de baștină, în special din Macedonia, frați de-ai lor emigranți la nord de Dunăre, precum și intelectuali și fruntași politici din tânăru stat românesc. În acest fel, în 1860 a apărut un prim „Comitet macedonean,” reorganizat trei ani mai târziu și care avea să fie transformat, în septembrie 1879, în „Societatea de cultură macedoromână,” un adevărat forum de reprezentare și îndrumare a aromânilor timp de decenii.¹² Această organizație, în cursul întregii sale existențe, a urmărit în primul rând scopuri culturale și umanitare, interesându-se în mod deosebit de problemele educației, ale vieții religioase, de starea materială a aromânilor, propunându-și în final menținerea identității specifice și împiedicarea sau frânarea deznaționalizării românilor minoritari numeric între diverse unități etnice din dreapta Dunării.

Tot în cadrul actelor înfăptuite de Alexandru Ioan Cuza se înscriu și începuturile învățământului în graiul matern și apoi în limba literară pentru aromâni, în locurile lor de baștină. În 1864, în comuna Târnova, de lângă Bitolia, se deschidea prima școală românească.¹³ Statornic până la al doilea război mondial, inclusiv, în bugetele anuale ale statului român au fost prevăzute sume pentru școala și biserica aromânilor (până la primul război mondial au fost alocate în total circa 10 milioane lei aur). Pe această bază, în ajunul primului război mondial, în spațiul aromânilor funcționau 118 școli primare, precum șapte școli secundare.¹⁴ Li se adăugau un număr de 37 de biserici, în care preoții și dascălii oficiau slujba pe înțelesul aromânilor. Mulți dintre absolvenții școlilor din Balcani și-au continuat, complet sau parțial, cu sprijinul statului român, studiile universitare la București, creindu-se astfel în România o elită de intelectuali aromâni.

Organizarea rețelei școlare în spațiul balcanic, în special în cel otoman, a pus de la început unele întrebări mai deosebite legate de prioritatea mediului, urban sau rural, folosirea dialectului sau a limbii literare, direcția deci finalitatea însăși a procesului educativ. Încă din vremea lui Cuza Vodă și apoi în permanență până la primul război mondial, în deschiderea de școli s-a

pus accent în mod deosebit pe mediul rural. Spațiul urban, unde exista un element românesc cu o situație materială mai bună și, probabil, mai apt și mai deschis învățământului românesc, a fost oarecum neglijat, ceea ce a favorizat atragerea în alte sfere educaționale și, în final, a favorizat asimilarea și deznaționalizarea aromânilor.

În școlile din Balcani învățământul primar începea în mod normal cu folosirea dialectului vorbit în zonă. De altfel, primele cărți didactice pentru aromâni au fost alcătuite exclusiv în limbajul dialectal de o serie de autori, precum: D. Atanasescu, I. Iliescu, A. Bagav, S. Cionescu ș.a. D. Atanasescu, cel care a deschis prima școală românească în Macedonia, a publicat în circa două decenii, în dialect, nu mai puțin de zece lucrări, între care: Abecedarul simplu (1864), Gramatica aromânească (1865), Terra scriptiune (Geografie) (1867), Istoria românilor (1867), Abecedarul pentru feciori, părțile I și II (1872, 1882) etc. Necesități reale locale au impus o literatură didactică în dialectul în care se făcea, de altfel, și începutul pregătirii primare.

În evoluția școlii românești de la sud de Dunăre, între 1864, când a început implantarea acestui învățământ în zonă și până în 1878 s-a desfășurat etapa „misionarului.” În această etapă s-au înființat în spațiul balcanic circa 20 de școli românești, unele având continuitate, altele fiind vremelnice.¹⁵

Dar în epoca constituirii și dezvoltării statului național românii nord-dunăreni au „descoperit” și alte ramuri sudice ale românității. Încă din 1846, aproape concomitent, „Albina românească” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură” publicau primele știri despre componenta cea mai apuseană a românității, cea aflată în Peninsula Istria, sub un titlu semnificativ: Un nou popor român. În anii următori, pe istroromâni avea să-i viziteze și să scrie despre ei Simion Bărnuțiu, aflat la studii la Pavia și, mai ales, Ioan Maiorescu, care a făcut o investigație în satele istroromânilor în iunie-iulie 1857 și a alcătuit prima scriere etnografico-istorică despre ei, precum și primul vocabular istroromân.¹⁶

Cărturari și politicieni români au început să fie preocupați și de existența blocului românesc aflat în dreapta Dunării, în imediata apropiere de o parte și de alta a râului Timoc, care devenise, în 1833, o graniță artificială între tânărul stat sârbesc, autonom, și Imperiul otoman. Prima statistică oficială a statului sârbesc, în 1846, menționa în patru județe din nord-estul țării prezența unor români ce reprezentau 41,8% din populație. Următorul recensământ, cel din 1850, consemna că 11,2% din populația Serbiei o alcătuiau românii.¹⁷ Tot atunci prezența românilor timoceni era înregistrată masiv de către diverși călători, diplomați, ziariști etc. străini. De altfel, în deceniul al șaptelea se înregistrau eforturile preotului Samoilă Dragasin de a crea școală și biserică între timoceni, în zona bulgărească, nu cea sârbească.¹⁸

În condițiile renașterii naționale și a constituirii statului modern român, atenția acordată romanității balcanice avea să se accentueze. Neîndoielnic că nu putea fi vorba de revendicări teritoriale, dar conștientizarea comunității de origine și de spiritualitate a accentuat un interes și a stat la temeiul unor legături, mai ales, că era vorba și de un spațiu în care, în secolul naționalităților, s-au alcătuit entități statale ale altor etnii, care pune în primejdie existența pe mai departe a acestei populații de origine romanică.

Constituirea statului național român și modernizarea, ca și dezvoltarea culturii naționale au dus la o intensificare a relațiilor interromânești, a legăturilor și contactelor românilor de pretutindeni, pregătindu-se viitoarea strângere laolaltă a națiunii române.

Sfârșitul crizei orientale din anii 1875-1878 a creat diverselor ramuri ale românilor împrăștiți în spațiul balcanic o situație contradictorie. Firește, noile realități politice au determinat acțiuni orientate în direcția afirmării naționale. În deceniile care au urmat, efortul principal în acest sens a fost îndreptat în domeniul școlii. Au fost continuate – amplificându-se, păstrându-se însă aceleași trăsături până la războaiele balcanice – acțiuni care începuseră încă din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. A fost continuată tipărirea de manuale pentru copiii românilor din Balcani. O caracteristică a acestor tipăriri, care s-a menținut mereu, a fost alcătuirea textelor atât în formele dialectale, necesare primelor forme de instruire, cât și în limba literară, standard, de cunoașterea căreia depindea accesul la învățăturile mai înalte, pe teritoriul României, desigur. Învățătorul și poetul T. Iliescu a publicat Abecedarul sau manual de silabisire (1883) și Carte de lectură macedoromână (1885). Deosebită a fost publicarea, de către Andrei Bagav în 1887, a unei Carte de alegere (citire), adresată celor care urmau clasele 2-4. Alcătuită din trei părți, scrise în dialect, cartea conținea povestiri și fabule populare, ghicitori și proverbe, rugăciuni și povestiri biblice, precum și creații poetice. Astfel, de pildă, aici și-a publicat – pentru prima dată – C. Belimace cunoscuta sa creație Dimândare părintească. În ultima parte erau incluse povestiri, care alcătuiau un tablou succint al istoriei românilor balcanici, de la cucerirea Macedoniei de către romani și până în vremurile medievale, accentul fiind pus asupra perioadei Asăneștilor.

În anul 1878 a început o nouă etapă, marcată de ordinul vizirial al lui Savfet Pașa, prin care autoritățile otomane recunosc și garantează existența învățământului românesc.¹⁹ Rețeaua școlară a fost extinsă și diversificată, adăugându-i-se asociații și biblioteci. De asemenea, iradeaua sultanului Abdul-Hamid al II-lea, din mai 1905, care recunoștea entitățile naționale românești, a avut repercusiuni pozitive și asupra învățământului românesc, a cărui evoluție ascendentă părea să capete garanții noi în urma Conferinței de pace de la București, din 1913, care încheia cel de-al Doilea Război Balcanic.²⁰ Din nefericire însă, atunci a fost inaugurată noua fază de stagnare și declin a învățământului din întregul spațiu balcanic; după această dată, școlile românești au fost doar tolerate sau interzise.

Evoluția școlii românești din Balcani în epoca modernă a prezentat și o altă trăsătură particulară. Dacă au fost destule școli care au funcționat neîntrerupt, au fost și din acelea cu funcționare efemeră sau lipsită de regularitate. La începutul secolului XX, mai cu seamă, școala românească a suferit ca urmare a intoleranței celorlalte etnii balcanice, greacă, sârbă, bulgară. De asemenea, bandele înarmate, recrutate din aceste etnii au făcut numeroase victime în rândul institutorilor, a preoților și a membrilor eforiilor școlare. Nu o dată, membrii corpului didactic au fost alungați. În epoca asupra căreia stăruim, școala românească din Balcani, spre deosebire de cea din Transilvania, de pildă, nu a reușit să-și asigure independența materială, neputându-se menține fără concursul direct al statului român. În epocă, nu puțini au fost acei care au constatat că autoritățile de la București – necunoscând realitățile școlilor românești din Balcani – nu au putut să elaboreze un program de acțiune pe termen lung. Spre deosebire de situația din Transilvania dualismului austro-ungar, în spațiul balcanic, școala – chiar dacă și-a îndeplinit misiunea civilizatoare – și-a atins parțial, numai, obiectivul său fundamental, care trebuia să fie cultivarea și răspândirea sentimentului românesc. Important de semnalat este și faptul că mulți dintre românii de acolo și-au pus energia și averile la dispoziția altor factori etnici, diminuând, în acest fel, forța elitei culturale și politice, care ar fi putut conferi un alt curs cauzei naționale.

În ultimele decenii ale veacului trecut, personalități din rândul aromânilor, ca A. Bagav, D. Athanasescu, T. Iieseu, S. Cionescu, au alcătuit o serie de lucrări în dialect, mai cu seamă manuale sau cărți didactice, așa cum s-a notat și mai sus. În aceste cărți erau incluse și creații în aromână, din bogata literatură populară sau special alcătuite pentru conaționali (în 1885, de exemplu, C. Belimace, așa cum s-a notat mai sus, a scris *Dimândarea părintească*, devenită ulterior un adevărat imn național al aromânilor).

Tot atunci, au început să apară primele publicații ale aromânilor, scrise atât în dialect, cât și în limba literară. O primă publicație a fost „*Albina Pindului*,” căreia i s-au adăugat apoi și altele, precum „*Macedonia*,” „*Frățilia*,” „*Pindul*,” „*Lumina*,” „*Flambura*,” „*Glasul Macedoniei*” etc.

Criza orientală din anii 1875-1878 a avut drept consecințe instituirea unei noi realități politice și naționale. În noul context, tinerele state balcanice, acum independente, au desfășurat o acțiune contradictorie. Etniile majoritare din spațiul balcanic urmăreau să-și realizeze propriile idealuri naționale, în cadrul unor state care să cuprindă pe toți cei care aparțineau aceluiași neam.²¹ Pe de altă parte, cercurile conducătoare ale unor state din zonă, animate de naționalism și șovinism, urmăreau expansiunea teritorială dincolo de hotarele etnice, precum și eliminarea - prin negare sau asimilare - a altor elemente etnice alogene. Pentru atingerea unui asemenea obiectiv, au fost întrebuițate mijloace din cele mai diverse: de la propagandă mistificatoare-falsificatoare și până la acțiuni violente ale unor bande înarmate, sprijinite direct de capitalele țărilor balcanice. Una din țintele predilecte au fost aromânii, cărora li s-au prigonit, sistematic, școala, biserica, elitele, fiind nevoiți să plătească și cu zeci și zeci de victime.

În aceste împrejurări, în ținuturile de baștină, în capitala otomană sau în diverse capitale ale marilor puteri au început acțiuni politice de afirmare identitară și de apărare. O primă acțiune politică în apărarea aromânilor a fost adoptată încă din 1878, când autoritățile constantinopolitane au emis un ordin ce permitea libera exercitare a serviciului religios și a învățământului în limba maternă pentru aromâni (ordinul a fost aplicat parțial numai și cu intermitențe). În iunie 1881, în numele a 150000 de aromâni, a fost adresat un memoriu conferinței de la Constantinopol a ambasadurilor marilor puteri, în care era afirmată hotărârea de a-și păstra „limba și naționalitatea.”²² Totodată, atunci, ca și mai târziu, aromânii și-au exprimat dorința de a rămâne în limitele statului otoman, a căror cetățeni leali au fost, manifestându-și totodată și temerea - îndreptățită - față de politica de asimilare și deznaționalizare practică de tinerele state balcanice, între granițele cărora urmau să intre. Asemenea memorii au fost înaintate și în legătură cu situația religioasă, exprimându-se dorința de constituire a unei mitropolii sau episcopat proprii.

Începutul secolului al XX-lea a creat o nouă situație a locurilor în care trăiau acești „oameni ai pământului” în statele balcanice. La început de veac, aromânii - după o primă epocă de afirmare a identității lor - la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la Începutul celui de-al XIX-lea - se aflau acum în epoca celei de-a doua renașteri (naționale, de data aceasta). Situația lor a devenit o preocupare importantă nu numai pentru statul român, ci și pentru ceilalți factori din zonă și pentru alții din afara acesteia.

Evident, analiza situației românității balcanice în general, a aromânilor în special la începutul secolului XX trebuia să aibă ca punct de plecare, pe de o parte, situația statistică și repartitia geografică a elementelor latinofone, iar pe de altă parte imaginea asupra apartenenței etnice pe

care ei sau alții o aveau despre celelalte etnii ce alcătuiau mozaicul atât de pestriț de popoare și de limbi din spațiul sud-est european. Vorbitorii idiomurilor latine, în diverse ipostaze, fie dialectale, fie regionale sau chiar locale, la nivelul unor comunități rurale, fuseseră denumiți în cele mai diverse moduri de către cei în mijlocul cărora trăiau sau cu care intraseră în contact. Cea mai răspândită denumire cu care erau desemnați era cea de vlahi, sau valahi, căreia i se adaugau altele, precu cuțovlahi, morovlahi, țințari, ciobani, machedoni etc. Păstrând în tradiție amintirea Romei imperiale, ce le lăsase drept moștenire limba, ei înșiși se denumeau cu termenul de armani sau cu derivate ale acestuia, așa cum cei dinspre nord se denumeau romeri.

În cursul secolului al XIX-lea, în spațiul balcanic, popoarele care urmăreau să-și constituie state naționale, sprijinindu-se pe tradițiile istorice imperiale, au emis pretenții de reconstituire a acestor formații (Imperiul bizantin, Țaratul bulgar, Imperiul lui Ștefan Dușan). Pentru a-și justifica pretențiile în acest sens, au fost falsificate statisticile demografice. În asemenea condiții, situația statistică a elementului românesc din Peninsula Balcanică este dificil de abordat. Este puțin probabil că se va ajunge vreodată la încheieri sigure.

Multă vreme, în cadrul Imperiului otoman, consemnarea populațiilor în documentele oficiale s-a făcut, exclusiv, pe baza criteriului religios, al apartenenței la o comunitate recunoscută oficial de către sultan. În astfel de condiții, în spațiul otoman, românii erau incluși între ortodocșii subordonați Patriarhiei ecumenice. Odată cu nașterea și amplificarea mișcării naționale grecești, s-a ajuns la confundarea întregii mase de ortodocși cu grecii, ignorându-se astfel caracterul etnic distinct al unor ortodocși, care puteau să fie români, bulgari sau sârbi. Despre numărul românilor de peste Dunare au făcut mențiuni o serie de călători străini, diplomați, militari, publiciști ș.a. Aceștia proveneau din spațiul balcanic, sau din alte părți ale Europei.

Există mai multe statistici.²³ Astfel, de pildă, din perioada Războiului din perioada războiului din 1877 – 1878, cu privire la Macedonia istorică, statistica rusă din 1877 consemnează - în sangeacul Monastir - un număr de 187800 români, care reprezentau cca 25% din populația ce trăia acolo. Tot pentru sangeacul Monastir, o statistică oficială turcă din 1878 consemnează 15843 români. O statistică publicată la Belgrad, în 1889, apreciază că, în Macedonia, trăiau 74375 români. Statistica bulgară din anul 1900 înregistrează, în Macedonia, 80717 români (77626 creștini și 3500 musulmani). Patru ani mai târziu, francezul G. Routier aprecia că, în Macedonia și în vechea Serbie, trăiau 183000 români, cifră apropiată de cea înscrisă în statistica oficială turcă din anul 1905, conform căreia românii alcătuiau cca 6% din totalul populației. Într-o statistică germană din 1906, în Turcia europeană sunt consemnați 56000 români. În 1918, cehul V. Sis credea că, în Macedonia, trăiau 58000 de români; iar la New York, în 1916, se aprecia că numărul românilor din Macedonia s-ar ridica la 63895. Delegația bulgară la Conferința de Pace de la Paris, din anii 1919-1920, aprecia că în Macedonia istorică trăiau 79401 români.

Asadar, înainte Primului Război Mondial, pentru Macedonia, numărul românilor a fost apreciat de greci între 12000 și 600000, de către bulgari și sârbi între câteva mii și peste 100000. La Începutul secolului al XIX-lea, Pouqueville credea că, în spațiul grecesc, trăiau 74000 de români. În 1853, Ubicini aprecia numărul românilor din Turcia 400 000, iar șase ani mai târziu E. Poujade oferea cifra de 800000, reținută și de E. Picot, în 1874. În anul 1895, G. Weigand aprecia că, în spațiul balcanic, trăiau ,373000 de români (163000 în Turcia și Grecia, 150000 în

Serbia, 60000 în Bulgaria). Un bun cunoscător al realităților balcanice, colonelul L. Lamouche, credea că, în anul 1899, în Turcia, trăiau 500 - 600000 români, cărora li se adăugau 145000 în Serbia și 60 000 din Bulgaria.

Cifre diferite au indicat și românii. Dimitrie Bolintineanu credea că, în spațiul sudic al Peninsulei Balcanice, trăiau 1200000 români. În lucrarea sa memorialistică, I. Nenițescu aprecia numărul românilor la 863000. În 1906, V. Diamandi credea că, în Turcia europeană, trăiau 721000 de români, în Grecia 200000, în Serbia 150000 și în Bulgaria 110000. În 1913, Constantin Noe, secretar al Societății de cultură macedo-române din București, credea că, în Macedonia, trăiau 350000 de români. În anul 1919, delegația românilor balcanici la Paris, condusă de G. Murnu aprecia că, în spațiul Macedoniei istorice, trăiau circa 480000 de români, cărora li se adăugau încă 120000 de conaționali, împrăștiați în alte zone ale celor patru state balcanice existente atunci.

Problema apartenenței etnice a sutelor de mii de latinofoni din spațiul balcanic este la fel de controversată. Încă din secolul al XIX-lea, unii învățați bulgari și mai ales sârbi, urmați de alți confrăți de ai lor la începutul noului secol, au încercat să impună teoria potrivit căreia, în izvoarele medievale și moderne, termenul de vlah/vlahi ar fi desemnat tot felul de balcanici, care se îndeletniceau, în exclusivitate, cu păstoritul și aveau un statut juridic aparte, diferit de cel al țărănilor, târgoveților etc. Cu alte cuvinte, ei încercau să acrediteze ideea unei sinonimii, vlah egal păstor, cioban. În acest fel, se contesta etnikonul în favoarea unei categorii socio-profesionale. Alți factori, oameni politici sau pseudosavanți, au încercat să acrediteze ideea că vlahii balcanici ar fi fost componenți ai unor popoare din zonă, mai cu seamă greci, care, în diferite împrejurări istorice, au început să vorbească și să folosească în mediul familial un idiom latin. Cu alte cuvinte, le era contestată vlahilor calitatea de etnie distinctă și diferită în raport cu celelalte popoare mai vechi sau mai noi din Peninsula Balcanică. În sfârșit, timid, după 1908 mai ales, sub influența directă a unora dintre factorii responsabili din partidul „Uniune și Progres” al Junilor Turci, unii dintre aromâni au început să se considere drept un popor romanic, având drept carte de identitate o limbă romanică distinctă, limba aromână. Se considerau înrudiți, dar distincți în raport cu cei pe care îi numeau „frații lor de la Dunăre,” românii din zona carpatică.

Marea masă a aromânilor însă, vârfurile acestora și elitele intelectuale se considerau drept parte integrantă a neamului românesc, componenta sudică a românismului. De asemenea, considerau că vorbesc un dialect al limbii române, pe care îl foloseau în mod frecvent alături de ceea ce era atunci limba literară, limba standard, româna. Din acest punct de vedere, la începutul secolului XX, aromânii continuau o tradiție ce începuse încă din vremea primei renașteri, cu G. Roja, M. Boiagi și continuase cu toți reprezentanții celei de a doua renașteri naționale, atunci în plin proces de desfășurare, prin activitatea și opera lui C. Belimace, N. Tulliu, G. Murnu, N. Batzaria, T. Capidan, P. Papahagi, T. Papahagi și mulți alții. Se afirma, în alte împrejurări, mai vechea idee a unității de neam.

Nu trebuie ignorate nici alte manifestări ale unor aromâni în ținuturile lor de baștină sau în diasporă. La fel ca și în veacurile anterioare, mulți aromâni trăiau în mijlocul unor etnii majoritare, distincte în raport cu ei. Mulți dintre ei și-au desăvârșit educația în școlile majoritarilor și au făcut cariere în statele acestora. Nu puțini au sfârșit prin a se considera, din punct de vedere etnic, ca aparținând acestor majoritari. La acest rezultat au contribuit și eforturile propagandei străine.

Este evident faptul că, o serie de descendenți ai familiilor aromâne, în statele în care trăiau, s-au considerat fie greci, fie sârbi, fie bulgari etc. Începutul a fost făcut în perioada luptelor de eliberare și a constituirii statului modern grec, când au apărut așa-numiții „grecomani,” adică vlahi care s-au considerat (și se consideră și astăzi) componenți ai etniei grecești, vorbind un idiom romanic. Astfel, numeroase personalități din cele mai diverse domenii ale vieții Greciei au fost vlahi la origine. Printre aceștia, îi amintim pe Rigas Velestinlis, G. Averof, M. Tosița, I. Coletti, S. Lambros și mulți alții. O analiză sumară a originii oamenilor de seamă din istoria Serbiei scoate în relief existența a nu mai puțin de 112 savanți aromâni de tot felul, a 64 scriitori și artiști, a 35 politicieni, între care opt șefi de guvern, a 56 de oameni de afaceri etc.²⁴ Asemănătoare este situația și în cazurile Bulgariei, României și chiar al Albaniei.

Lupta națională a aromânilor din Peninsula Balcanică, desfășurată cel mai adesea cu sprijinul autorităților de la București, s-a situat pe trei planuri: învățământ primar și secundar în limba națională, organizare bisericească proprie (inclusiv recunoașterea unui episcop sau mitropolit) cu oficierea cultului în românește și, nu în cele din urmă, reprezentare proporțională pe baze etnice în organismele locale și regionale. Românii balcanici, împrăștiați, minoritari, deci, au urmărit obținerea unor drepturi naționale elementare în cadrul structurilor politice existente, nepropunându-și o afirmare statală proprie, cu neputință de realizat.

În anul 1905, în viața aromânismului dintre granițele Imperiului otoman a intervenit o schimbare majoră. Ca urmare a eforturilor conjugate ale propriilor lor reprezentanți din zonă și ale autorităților din Capitala României, la 9 mai 1905, sultanul a emis o iradea, prin care era recunoscută naționalitatea aromână.²⁵ Acest adevărat document constituțional garanta școala, biserica și autoconducerea locală. În acest mod, se crea baza legală ce ar fi trebuit să asigure locuitorilor de origine aromânească din Imperiul otoman o identitate națională, care să le permită cultivarea limbii proprii, perpetuarea individualității etnice și participarea la întreaga viață a statului ai cărui cetățeni erau. În felul acesta, se deschidea calea spre un regim mai bun decât cel de care beneficiau atunci îndepărtații lor frați din Transilvania și din Basarabia.

În perioada imediat următoare, aplicarea efectivă a reglementărilor favorabile a întâmpinat numeroase piedici. Dincolo de inerentele slăbiciuni ale aparatului de stat otoman, gata să se prăbușească, incapabil să asigure o guvernare eficientă, la aplicarea parțială a reglementărilor favorabile au contribuit și alți factori. În primul rând se situează împotrivirea Patriarhiei ecumenice și a autorităților de la Atena. De altfel, aceasta a determinat o tensionare continuă a condițiilor de viață a aromânilor din zonă. După unele calcule, incomplete, în acei ani, din rândurile aromânilor, au căzut peste 400 de victime, institutori, preoți, oameni bogați și influenți, mai ales. Au fost date focului și distruse școli, biserici, numeroase gospodării. Totodată, s-a ajuns la ruperea relațiilor diplomatice dintre București și Atena.

În vara anului 1908, în statul otoman a avut loc o mișcare revoluționară, ai cărei inițiatori și conducători au fost „junii Turci.” Încă de la începuturile ei, mișcarea s-a bucurat de sprijin din partea aromânilor, atât a celor din Regat, cât și a celor de la de Dunăre. Între membrii mișcării, cu o compoziție eteroclită din punct de vedere etnic, se aflau și aromâni, în cadrul nucleului cu rol determinant de la Salonic, mai cu seamă. Participarea a fost generată de idealurile programatice inițiale ale mișcării, care își propunea reformarea statului otoman pe baza principiilor și libertăților general-democratice, care urmau să fie acordate și naționalităților din Imperiu.

Reprezentanții naționalităților balcanice - greci, sârbi, bulgari și parțial, slavo-macedoneni - au avut o atitudine diferită, de care a depins și implicarea sau neimplicarea lor în această mișcare reformatoare. Între aspirațiile popoarelor balcanice și programul „junilor Turci” era o deosebire esențială, care avea să ducă la situarea pe poziții ireconciliabile, materializate, ulterior, în sângerosul conflict balcanic, din anii 1912-1913. Grecii, sârbii sau bulgarii urmăreau ieșirea din cadrul statului otoman și unirea cu conaționalii care trăiau în celelalte state ale zonei. La rândul lor, „junii Turci” însă tindeau să reformeze Imperiul, păstrându-i neștirbită integritatea. Unii dintre aceștia promovau chiar ideea reluării unora dintre teritoriile care aparținuseră sultanilor. Cu timpul, în conducerea partidului „Uniune și Progres” al „junilor Turci” s-a impus o pară ce a făcut din „turcizare” sau „otomanizare” obiectivul principal al politicii, prin utilizarea formulei deznaționalizării și a asimilării, care, până atunci, nu făcuse parte din politica oficială a Imperiului otoman. Pentru fruntașii de atunci ai aromânilor, ca și pentru sprijinitorii lor de la București, s-a pus problema unor opțiuni de maximă însemnatate. Majoritatea acestora a ajuns la concluzia că soluționarea pozitivă, durabilă, a problemei aromânilor era legată de soarta Imperiului otoman și mai puțin de soarta statelor naționale succesore balcanice. Aceste state manifestaseră deja atitudini discriminatorii față de minorități, provocând îngrijorarea legitimă a elementului aromânesc din Balcani. Sprijinind ideea menținerii staturului politic otoman, prin modernizare și democratizare, aromânii au participat activ la viața publică până la războaiele balcanice. Au avut reprezentanți în Parlamentul turc și în instituții guvernamentale. Timp de opt ani, de pildă, Nicolae Batzaria a îndeplinit funcția de senator, fiind, totodată, un exponent de bază al partidului „Uniune și Progres” în Parlamentul otoman; În 1913, în timpul crizei balcanice, a avut și funcția de ministru. În această calitate, și-a pus semnătura pe tratatul de la Londra, care lichida stăpânirea otomană în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. Perioada care a urmat victoriei revoluției „Junilor Turci,” până la războaiele balcanice, a reprezentat o adevărată „epoca de aur” pentru românismul din inima Peninsulei Balcanice.

Noul climat a oferit posibilitatea organizării primelor, dar și singurelor congrese naționale ale aromânilor, în care rolul principal a revenit corpului didactic, care reprezenta partea cea mai activă și conștientă a românismului. Congresele, care au dezbătut probleme școlare, culturale și politice, au avut loc în anii 1909-1910. În perioada războaielor balcanice, cea mai mare parte a ținuturilor de baștină ale aromânilor au devinut teatru de operațiuni militare, suferind distrugerii, jafuri și dând și un însemnat tribut de vieți omenești.

În noile condiții istorice, aromânii au optat în favoarea unui stat macedonean pluriethnic sau a unui stat confederativ albano-român. Pentru a obține sprijin în favoarea unei asemenea soluții, o delegație aromână, condusă de George Murnu, a făcut un lung periplu în capitalele marilor puteri, fără rezultat însă.²⁶ La Conferința de pace de la București, conducătorii delegațiilor Serbiei, Greciei și Bulgariei au semnat documente prin care angajau forurile conducătoare ale statelor pe care le reprezentau să recunoască și să sprijine pe plan cultural și bisericesc pe aromâni.²⁷ Nici unul dintre aceste guverne nu și-a respectat obligațiile asumate. A fost înregistrat, atunci, eșecul unui întreg, program politic, care avea în vedere afirmarea identității aromânilor în spațiul balcanic. În deceniile care au urmat, în ritmuri diferite și cu intensitate variabilă, fenomenul de asimilare și deznaționalizare, de diminuare drastică a potențialului uman și spiritual al descendenților romanității orientale din dreapta Dunării a continuat și s-a amplificat.

În dreapta Dunării, în imediata apropiere a fluviului, de o parte și de alta a Timocului au continuat să trăiască sute de mii de români. Nefiind recunoscuți ca realitate etnică distinctă de cele două state în care trăiau, aceștia erau lipsiți de dreptul de a folosi limba maternă în Școală și în Biserică. La începutul secolului al XX-lea, în Serbia și în Bulgaria aceste drepturi elementare au fost tot mai frecvent solicitate. În acest sens au acționat reprezentanți ai societății civile aromâne, ca Miloslav Bogdanovici, în 1907 și 1911, precum și dr. Atanasie Popovici, în 1912.²⁸ Problema românilor timoceni a fost analizată cu mai mare atenție de statul român cu prilejul războaielor balcanice. Au fost voci care s-au pronunțat în favoarea încorporării românilor timoceni în frontierele statului român. Nici atunci și nici mai târziu însă factorii politici responsabili din România nu au acționat cu fermitate pentru a obține în favoarea aromânilor drepturile elementare - de a fi recunoscuți ca minoritate în statele balcanice și drepturile identitare, de a se bucura de folosirea limbii în Școală și în Biserică.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, în Parlamentul provincial al Istriei a fost ridicată problema înființării unor școli cu limba de predare maternă, pentru românii care trăiau pe culmile masivului Monte Maggiore. Andrei Glavina, adevărat apostol al istroromânilor, a publicat primele lucrări în dialectul istroromânilor, pledând pentru păstrarea identității etnice și recunoașterea acesteia. Lui i se datorează numeroasele mărturii cu privire la situația acestei ramuri apusene a românismului și la procesul de deznaționalizare la care era supusă. Și în cazul istroromânilor, ca și în cel al timocenilor, asimilarea și înstrăinarea au fost înlesnite de lipsa instituțiilor de învățământ proprii, de imposibilitatea de a folosi și cultiva limba în cuprinsul Școlii și a Bisericii.

În general, este incontestabil faptul că, în perioada modernă, autoritățile statului român au acordat o atenție sporită problematicii complexe a românismului sud-dunărean. Aceasta, însă, nu a fost în raport direct proporțional cu nevoile populației românești care trăia în spațiul balcanic. În efortul național românesc, aromânii au fost situați pe poziția unei adevărate „cenșărese.” Lipsită de sprijin politic și cultural eficient, sacrificată intereselor obiective ale conviețuirii pașnice în Balcani, romanitatea sud-dunăreană este supusă unui implacabil proces de pierdere a identității, de înstrăinare.

1. A. Hâciu, *Aromânii. Comerț. Industrie. Arte. Expansiune. Căvilizație*, Focșani, 1936, p. 283-295.
2. Valeriu Papahagi, *Românii din Peninsula Balcanică după călătorii apusei din secolul al XIX-lea*, Roșiori de Vede, 1939, passim.; Vasile Țega, *Aromânii văzuți de călători englezi (până la 1900)*, București, 1918, passim.
3. Apud N.M. Popp, *Craina, o verigă a spațiului etnic românesc*, în „Revista geografică română” 4, 1941, 2-3, p. 137.
4. A. Hâciu, *op. cit.*, p. 295-504.
5. D.I. Popovici, *Despre aromâni. Contribuțiuni cu privire la chestiunea formării negoțului nostru*, trad. de C. Constante, București, 1934, p. 167-168.
6. Vezi pe larg J. Tambozi și colab., *Enciclopedia Română*, București, 2000.
7. J.G. Fallmerayer, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, 1, Stuttgart, 1830, p. 16.
8. Gh. Zbucnea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolele XVIII-XX*, București, 1999, p. 45 și urm.
9. Mihail G. Boiagi, *Gramatica aromână a macedovlahilor*, Freiburg, 1, 1988, III, 2.
10. D. Bolintineanu, *Călătorii*, ediția T. Vârgolici, București, 1987, p. 221-222.
11. *Ibidem*, p. 222.
12. *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, ediția St. Brezeanu, 1997, p. 143-154, 159, 163 etc.
13. *Ibidem*, p. p. 156.
14. A. Rubin, *Les Roumains de Macedoine*, București, 1913, p. 282.
15. S. Țovaru, *Problema școlii românești din Balcani*, București, 1934, p. 23.
16. I. Maiorescu, *Itinerar în istoria și Vocabularul istriatoromân*, Iași, 1874, passim.
17. Gh. Zbucnea, *Autohtonie și continuitatea românilor timoceni*, în *Fațetele istoriei. Existențe. Identități. Dinamici. Omagiu acad. Ștefan Ștefănescu*, București, 2000, p. 52.
18. E. Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, București, 1923, p. 87.
19. *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, coord. S. Brezeanu, Gh. Zbucnea, București, 1997, p. 159.
20. Pe larg vezi Adina Berciu-Drăghicescu, *Românii din Balcani. Cultură și spiritualitate*, București, 1996, p. 32-161.
21. Gh. Zbucnea, *Varieties of Nationalism and National Ideas in Nineteenth and Twentieth Century Southeastern Europe*, în *Politics and Culture in Southeastern Europe*, București, 2002, p. 235-264.
22. *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, p. 166.
23. V. Diamandi, *Renseignements statistiques sur la population roumaine de la Peninsule des Balkans*, Paris, 1906, passim.; Gh. Zbucnea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVIII-XX)*, București, 1992, p. 190-193.
24. P. Marinkovic, *Znamenite licnosti cincorskog ponekla u istoriji Srbije*, Belgrad, 1999, p. 2.
25. *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român*, București, 1905, p. XXXI.
26. *Societatea de cultură macedo-română. Mersul și activitatea Societății pe anii 1912-1914*, București, 1914, p. 39-48.
27. *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, p. 238-239.
28. *Ibidem*, p. 222, 233.

COLOFON

Autorul lucrării	GHEORGHE ZBUCHEA
Titlul lucrării	ROMÂNII DIN AFARA GRANIȚELOR ȚĂRII în TRATATUL DE ISTORIE AL ACADEMIEI ROMÂNE, VOLUM VII
Editura la care a apărut	Editura ENCICLOPEDICĂ, BUCUREȘTI, 2003
Variantă digitalizată de	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PRESDIA